

Takáts József (1962) irodalom- és politikai eszmetörténész, a Pécsi Tudományegyetem oktatója. Kutatási területe a 19. század magyar irodalma, a 19–20. századi magyar politikai gondolkodás története. Újabb keletű könyve: *Jászi és a liberális szocializmus*. Budapest, 2021.

Nemzeti ókor

A magyar irodalmi képzelet átrendeződése a 19. század közepén

Takáts József

Mint köztudott – noha tudományos összefoglalás nem áll a rendelkezésünkre, hogy ide vágó tudásunk rendszeres legyen –, számtalan 19. századi magyar irodalmi műben felhangzik az ókori költészet, filozófia és történetírás visszhangja. Noha nem vagyok a téma szakértője, csak egyszerű 19. százados irodalomtörténész, kézenfekvő volna, hogy az Ókortudományi Konferencián, megtisztelő felkérésükre, az antikvitás 19. századi magyar képéről tartsak előadást. Összhangban állna módszertani törekvéseimmel is: az antikvitás jelenlétének az érzékeltetése a 19. századi irodalomban ugyanis az egyik lehetséges orvosság a „modernné olvasás” bevett profi és amatőr eljárásai ellenében. Mégsem az antik hagyaték 19. századi befolyásáról szeretnék Önöknek beszélni – épp ellenkezőleg. Előadásom arra a kérdésre kíván választ adni, hogy mi került a görög–római ókor részlegesen és fokozatosan megüresedő helyére a magyar irodalmi képzeletben a 19. század középső évtizedeiben.

A történet nemzetközi térben a 18. század közepén kezdődött azon *nagy átalakulással*, amely megingatta a klasszikus ókor normatív szerepét az irodalmi művek készítésében és értékelésében. Egyrészt „antik” (azaz régi) vagy az „antikvitásba” (a régiségbe) visszanyúló, a klasszikusokkal egyenrangúnak tekintett alkotásokat fedeztek fel a görög–római térségtől távoli, északi és keleti területeken.¹ Másrészt, ezzel egyidejűen, felértékelődött e távoli vidékek szóbeli költészete, amelyet a nemzeti „régiség” megőrzőjének tekintettek. Az antikvitások szaporodni kezdtek:² először az orientális ókor lépett a klasszikus mellé, majd földrajzilag még messzibb eső ókorok: a gael, a germán, a finn, a cseh stb. A klasszikus ókor korábbi funkcióját – hogy a készülő irodalom forrása, példaképhalmaza és értelemadó háttere legyen – immár a nemzeti ókorok vették (vagy vették volna) át.

A görög modell érvényben maradt, csak megváltozott értelemben: ezután nem az ókori költészet mintaműveinek követése számított a megfelelő színvonalú nemzeti nyelvű költészet biztosítékának, mint korábban, hanem a hellén költészet mintaszerű fejlődési útjának a követése. Nevezetesen a saját szóbeli-népköltészeti hagyományból kibontakozó írásbeli költészet vált normává – Kölcsey Ferenc megfogalmazását használva a *Nemzeti hagyományok* című tanulmányából: a „pórdalból *Ilias*” fejlődési útvonala. Így a homérosi eposz népköltészeti alkotássá változott, s egyben a hellén műköltészet kezdőpontjává, forrásává, talapzatává. A legfontosabb teendőnek egy-egy nemzeti költészet kapcsán ennek a kezdőpontnak, forrásnak, talapzatnak a megtalálása (vagy feltalálása) tűnt: finn esetben a *Kalevala* összegyűjtése, rendszerezése és kiadása, cseh esetben a királynéudvari kézirat felfedezése és publikálása.³

A nagy átalakulás (a 18. század végén, a 19. elején) megváltoztatta a klasszikus ókor forgalomban lévő képét is. Háttérbe szorította a római kulturális teljesítményeket a görögökhöz képest; a hellén hagyatékon belül felértékelte a korai alkotásokat; s a koraiak között egyértelmű főszereplővé tette Homéros eposzait, amelyeket immár nyersebb, természetibb, civilizáció előtti életformát tükröző írásművekként értékelték nagyra. A 18. „század elején – írta neoklasszicizmus-könyvében Hugh

Honour – Homérost úgy tekintették, mint a régi nagy költők egyikét, és hol előnyére, hol hátrányára vetették egybe Vergiliusszal. A század végére már messze kiemelkedett az antik világból”.⁴ A 18. század utolsó harmadában – döntően skót szerzőket követve – már nem is a római költővel hasonlították össze Homérost, hanem a vele egyenrangúnak, sőt nála érvényesebbnek tekintett Ossziánal.⁵

Nem vonva vissza mindazt, amit az előző bekezdésekben a 18. század közepi nagy átalakulásról írtam (amelynek az autentikusság keresése volt és maradt a központi motívuma, s a *nemzeti* autentikusság keresése csupán az egyik arca),⁶ szükséges hangsúlyozni, hogy a magyar kultúrában e folyamat másként, lassabban, s csak részlegesen ment végbe, mert – mint köztudott – a latin nyelv oktatása (a görögöt itt most említetlenül hagyva) Magyarországon még hosszú ideig különleges, a képzett társadalmi elit elkülönülését szimbolizáló szerepet töltött be, fenntartva egyszersmind a klasszikus szerzők műveinek ismeretét és a retorikai-poétikai rendszer viszonylagos érvényességét, olyan habitust alakítva ki a magyar irodalom művelői körében, amely máig az újabb és újabb antiklasszikus tendenciák mérséklésére, korlátozására törekszik.

Noha a nemzeti ókor fogalmát a finn etnológus, Pertti Anttonen tanulmányából lestem el,⁷ olyan kifejezés ez, amelyet maguk a 19. századiak is használtak. Ha felütjük például Toldy Ferenc 1851-ben megjelent *A magyar nemzeti irodalom története* című könyvét, láthatjuk, hogy a fejezetbeosztása szerint előbb az ókori, majd a középkori magyar irodalmat tárgyalja (az újkori részt tudniillik nem írta meg), ókorinak nevezve a kereszténység felvétele előtti teljes korszakot, visszafelé egészen a nemzet homályba vesző eredetéig. Az „Ókor” című első könyv egyebek közt tartalmazza az „Óskori hun költészet”, „Óskori magyar népköltészet” alfejezeteket, behatóan jellemezve e költészetet, s egyben sajnálattal állapítva meg, hogy a darabjaiból semmi sem maradt ránk.⁸ Toldy az 5. és 13. század között íródott latin és görög nyelvű krónikák adatait (ma azt mondanánk: toposzait) állította egymás mellé az egykori hun-magyar szóbeli költészet igazolásául, ha már szövegek nem álltak a rendelkezésére.

Noha lehet, hogy ironikusan hangzik, Toldy valóban „behatóan jellemezte” a nem létező ókori hun-magyar népköltészetet: szuggesztív jellemzést írt róla, oly módon, hogy a népköltészet általános jellemzését illesztette a hiányzó hun-magyar szövegek jellemzésének a helyére. Az eset nem egyedi: Erdélyi János ugyanígy járt el 1842–43-as *Népköltészetéről* című nagyhatású tanulmányában (amely egyébként szintén használta az ókor egyik korabeli szinonimáját, amikor a nemzetek életében *ó- és újidőről* beszélt).⁹ Se Toldy, se Erdélyi nem tudhatta, milyen volt *ténylegesen* a hun-magyar költészet, vagy Erdélyi esetében: a népköltészet az ő első virágkorában, a történelem előtti időben. Ám azt nagyon is jól tudták, hogy *milyen kellett volna, hogy legyen*. Ismeretes, hogy Erdélyi az 1840-es évekbeli nagy népköltési gyűjtést követően a *Népdalok és mondák* kötetei szöveggondozásakor úgy válogatott a beérkezett szövegek közül, s úgy finomított rajtuk, hogy „épületesekké” és „széppé” legyenek. „Klasszicista ízléssel történt a válogatás”, jegyezte meg róla Korompay H. János.¹⁰ De talán mondhatnánk azt is, hogy a népköltészet elvont fogalmát szem előtt tartva történhetett a

válogatás. A tényleges népköltészeti darabokat a szerkesztő hozzáigazította a népköltészet normatív képzetéhez.

Az antikvítás fogalmának korabeli magyar megfelelője, a régiség, nemcsak a klasszikus ókort jelenthette, hanem a magyar előidőkre is használatos volt. Kis János *A régiség tudománya* című 1824-es értekezésének az ókortudomány volt a tárgya, míg Kállay Ferenc egy évvel korábbi *Magyar régiségek nyomozása* című tanulmánya „őseinknek igazi Ethnográfiai rajzolatját” kívánta nyújtani.¹¹ Kis írása első bekezdéseiben tisztázta is a kifejezés kétféle értelmét: egyrészt a görög-római ókort fedi, másrészt általánosabban a kereszténység felvétele előtti időt.¹² (Ilyen értelemben beszélt ó- és újidőről Erdélyi János is.) E kettős jelentésnek köszönhetően mindenesetre a *Magyar régiségek nyomozása* címet a korabeli olvasó vélhetően úgy is érthette: a magyar ókor nyomainak kutatása. Utóbb a „régiség” ókorra emlékeztető kifejezését felváltotta az „ősi” fogalma: Kállay témája immár őstörténetinek mutatkozott. Az ősköltészet, ősmonda, ősvallás kifejezéseknek már nem a klasszikus ókor visszénye biztosította a rangját, hanem az eredet mítosza.¹³

„Művészek, írók! tanuljátok a népit, mert azt sohasem lehet kitalálni, hanem csak felfedezni.”¹⁴ Amint egykor a klasszikus ókor alkotásainak tanulmányozására szólították fel a művészeket és írókat a teoretikusok, most, 1845-ben Erdélyi János a *saját ókor*, azaz a népköltészet tanulmányozására intette őket. „Miképp mondatik, hogy Isten az embert önképre és hasonlatára teremté, úgy kell a művelt költészetnek is a népi hasonlatát viselni”, írta már idézett 1842–43-as tanulmányában is.¹⁵ E szövegrésznél semmi sem mutatja világosabban, mi került abba a szerepbe (legalábbis elvileg), amelyben egykor az ókor klasszikus művei álltak: a népköltészet (pontosabban a népköltészet elvont fogalmához igazított népköltészet).

Amikor 1843-ban a Kisfaludy Társaság eldöntötte, hogy elindítja az Erdélyi kezdeményezte népdalgyűjtést, Toldy ellenozta a vállalkozást, mondván, hatvan népdalnál nemigen lehet többet fellelni az országban. Korábban Kölcsey is azért vetette el *Nemzeti hagyományok* című tanulmányában az irodalmi fejlődés ideális, autark hellén útját,¹⁶ mert nem ismert elegendő magyar népköltészeti alkotást (és nem feltételezte, hogy egyáltalán léteznének), s ezért javasolta a magyar irodalom kifejlésztésének másfajta, a nemesi emlékezetre támaszkodó útvonalát.¹⁷ Az 1844-től elindult gyűjtés azonban – a variánsokat is beleszámítva – tízezer szöveget halmozott fel (ennek Erdélyi csak kis részét bocsátotta sajtó alá). Mai kutatók e szövegegyüttes többségét közköltészetinek nevezik, ám ez utólagos fogalom, a kortársak népköltészetinek tekintették. Immár feltűnni látszott az elvi lehetősége az irodalomfejlődés hellén útvonalának.

A hatvanas évek elejétől, Kriza János *Vadrózsák* című gyűjteményének megjelenésétől kezdve pedig, évtizedről évtizedre, rendkívüli mértékben gyarapodott az ismertté váló népköltészet. Kriza gyűjtése egyes darabjainak, különösen az ún. ószékely balladának a közzétételét olyan izgalom és várakozás fogadta az irodalom világában, amilyennel Pompeji és Herculaneum feltárását fogadták egykor a művészetben. A népköltészeti korpusz feltárulása *egyidejűen* ment végbe a 19. század második fele műköltészetének a keletkezésével; ahogyan egyidejűen keletkezett egykor a neoklasszicista mű-

vészet az antik maradványok 18. századi feltárásával. Ezen egyidejűség figyelembevétele nélkül nem lehet helyesen értékelni az 1850 utáni félévszázad magyar líratörténetét.

A tényleges népköltészet feltárlása következtében mérseklődött Erdélyi korábbi követelése is. A századközép másik nagy kritikusa, Gyulai Pál *Két ó-székely ballada* című 1862-es tanulmányában leszögezte, hogy a népköltészet azokban a műfajokban, amelyekben alkot – például a dal, a ballada, a mese, az eposz műfajaiban –, magasabb rendű műveket képes létrehozni, mint a legjobb műköltő. De számos műnem és műfaj nem található meg benne: a dráma, a didaktika műfajai, az óda, a regény. Gyulai voltaképp kettévágta a műfaji rendszert, s az utóbbi műnemekben és műfajokban nem tekintette normának a népköltészetet, csak az előbbieken. Balladát írva a népballadák számítottak tanulásra és versengésre méltó *klasszikus* daraboknak, tragédiát írva azonban Sophoklész vagy Shakespeare.

Egyszóval, *részben* a saját népköltészet lépett az ókori irodalom klasszikus alkotásainak a helyébe, forrásként, mintaképként, mérceként, még ha eleinte nem is a tényleges népköltészet, hanem az elméletileg elképzelt és átszerkesztett; s nem az egyes darabjai, hanem inkább: egészének az eszméje. De csak részben tudott a helyébe lépni, mert nem foglalta magában a legfontosabbnak tekintett műfajt, az eposzt. A népkölteményként értett eposz a 19. század közepső évtizedeinek magyar teoretikusai – Erdélyi, Toldy, Gyulai, Arany és mások – számára nem egy volt a műfajok között. Minden más irodalmi műfajtól eltért: az adott nép/nemzet összes csak rá jellemző tulajdonságának a foglalata volt, s kulcsfontosságú állomása az adott nemzeti irodalom/kultúra fejlődésmenetének. E műfaj volt a költészet történetének átfordító pontja: a sajátlagosság biztosítékaként értett szájhagyomány az eposzban ment át az írásbeliségbe, *saját alappal* látva el ezáltal az ezt követő írott szépirodalmat.

A 19. század közepe táján úgy tűnt, hogy az egyes modern nemzeti kultúrák értékelésében döntően esik latba a *saját Iliast* eredményező szóbeli-népköltészeti tradíció megléte és minősége. Ezért találhatta Arany János kétségbeejtőnek *Naiv eposzunk* című tanulmányában, hogy az ősi magyar naiv [értsd: népköltészeti] eposz elveszett, s – idézem – „írott költészetünk mindjárt eleve különvált a népiestől [értsd: szóbeli-népköltészeti], lenézte, megtagadta ezt, s míg ezáltal az utóbbinak lassú hervadását, majdnem végenyészét idézte elő, önmagát is megfosztotta az egyedül biztos alaptól, melyen a nemzeti költészet csarnoka emelkedhetik.”¹⁸ Maga az itt kifejtett nézet, miként az *alap – csarnoképítés* metafora is, Erdélyi János cikkeiből származik,¹⁹ ám az eposzíró Arany belső, alkotói problémája volt. A magyar irodalomnak nem volt *saját Iliasa*; az összegyűjtött népköltészeti anyag nem tartalmazott összefüggő epikai töredékeket; arra a gyűjtő-összeszerkesztő munkára, amit Elias Lönnrot végzett el a *Kalevala* létrehozásával, nem volt lehetőség. Hogyan válhat, népköltészeti-népeposzi alap híján, sajátlagossá a magyar irodalom? Ez volt a kérdés.

A házépítési metaforánál (alap, csarnok) maradvá: Arany válasza a hiányzó alap problémájára a hun trilógia, a belőle elkészült *Keveháza* és *Buda halála* megírása volt. A hiányzó alap (azaz a hiányzó nemzeti ókor) műköltészeti pótlása. Írásbeli alkotás elkészítése, amely olyan kíván lenni (noha nem

tud *azzá lenni*), mint egy hat, illetve tizenhárom évszázaddal korábbi szóbeli eposz. Arany 1853-ban, a *Keveháza* megírása után két évvel írta sokat idézett, Pákh Albertnek szóló levelében, hogy magyar „népköltészetnek már Dentumogeriában kellett volna lenni, s Homérunknak Árpád alatt”.²⁰ S mivel nem volt, sajátlagos alapra pedig szükség volt, s az összegyűjtött népköltészeti anyag nem tűnt elégségesnek, nem maradt más hátra, mint a hiányzó (elveszett) nemzeti ókori népköltészet utólagos megírása. A *Keveháza* és a *Buda halála* pedig nagyszerű bizonyossága annak, hogy a nemzeti ókor a görög-római ókor elemeiből építhető fel igazán – legalábbis ha Arany János csinálja.

Előbb néhány szót a „kised eposzról”, a *Keveházáról*. Kelevéz Ágnes tízegynéhány évvel ezelőtt tette közzé nagyszerű tanulmányát – címében idézettel: „A leghoméribb zamatú költemény” – Babits Mihály fogarasi kéziratlapjáról, listájáról, amely a *Keveháza* harmincnyolc strófájához kilencvennyolc iliasi szövegpárhuzamot rendelt.²¹ Például a mű kezdő soraihoz („Mért vijjog a saskeselyű, / Miért szállong turul s ölyű, / Hadintéző baljós madár / Széles Dunának partinál?”) a homéroszi mű XVI. énekének, Sarpédón és Patroklos harca leírásának egy részletét társította. A *Keveházát* – melyet szerzője utólag beillesztett hun trilógia befejezetlenül maradt második részébe – a mű fikciója szerint hun énekmondó adja elő az 5. században. Íme a mű, amely Toldy Ferenc épp ugyanazon évben kiadott nemzeti irodalomtörténetébe, az „Ókor” fejezetbe, az „Őskori hun költészet” alfejezetbe illene, ha nem pótlásként íródott volna. S e mű minden strófája kicsiny iliasi szövegdarabokat tartalmaz, összekeverve, alig észrevehető módon, hiszen Kelevéz Ágnes tanulmányáig a *Keveháza* szakirodalmában senki sem tette szóvá a műben fellelhető homéroszi nyomokat.²²

A *Buda halála* észrevehetőbb módon kapcsolódik az antikvitáshoz. „A 19. század végének, a 20. század elejének hosszú adatgyűjtő korszakában a filológusok sok apró egyezést állapítottak meg Arany műve és különféle ókori szövegek között. Ismét csak két példa. A jelenet, amikor a IV. ének hadi szemléjekor Buda király megrémül a feléje vágató hun harcosoktól, vélhetően Xenophón *Anabasis*ából való. A VI. ének csodaszarvast üldöző leventéi úgy tévednek el, összetévesztve keletet és nyugatot, mint Odysseus és társai Aiaié szigetén. Az ókori utalások között a legnyilvánvalóbb Buda és Etele történetének párhuzama Remuséval és Romuluséval. A népük fölött közösen uralkodó utóbbi testvérpárról, akik város alapítását tervezték, így írt Titus Livius: »tervüket megzavarta az öröklött betegség, a hatalomvágy, s a meglehetősen szelíden indult vállalkozás rút versengéssé fajult«, aminek végén Romulus megölte testvérét, Remust, s egyedül alapította meg Rómát. Hasonló történt Budával és Etelevel is, csak az utóbbi nem meg-, hanem újraalapította az ambícióját vesztett hun birodalmat.”²³ Antik utalások hálózák be tehát a *Buda halálát* is: a nemzeti ókor hun világát görög-római segítséggel építette fel művében Arany János.

A nemzeti ókort nemcsak antik, hanem keleties elemekből is meg lehetett konstruálni. Megfigyelhető ez a *Buda halála* egyes részleteiben is: a hun sátorváros vagy Ildikó királyné bevonulásának leírásában. Erdélyi János a 19. században összegyűjtött népdalokban vélte felfedezni a keletiesség ősi rétegét. A keleti eredettel kapcsolta össze a népdalok cselek-

ményének legfontosabb helyszínét, a pusztát is. „Általában el lehet mondani, hogy a keleti népköltészet hazája a puszták – idéz egyetértéssel egy népdalokról értekező német szerzőnőt –, innen senkit se lepjen meg... állításom, miszerint a magyar népdalokban legigazabbak a pusztai népdalok, miután annyira egyezik természetünkkel a pusztai élet.”²⁴ A puszták ahistorikus nemzeti *kronotoposz*: a magyar nemzetjelleme eredeti tulajdonságainak megőrzője, megmutatkozásának ideális helyszíne. A térbe kivetülő nemzeti ókor.

Mindössze egyetlen irodalmi példát hoznék: Jókai Mór kisregényét, a *Sárga rózsát*, amelyben egyszerre figyelhetjük meg a keleties elemekkel és az antik utalásokkal dolgozó nemzeti ókorképzést. Az elbeszélés a 19. században játszódik a hortobágyi pusztán. A történet két főszereplője a gulyás- és a csikósbojtár. „Mind a kettő valóságos ősmagyar arctípus – olvashatjuk a műben –, noha egymástól merőben különböző. Ilyenek lehettek az első magyarok, amikor Ázsiából ide kerültek.” Az elbeszélés újkori cselekményének tehát népi-ősi főszereplői vannak. A cselekmény helyszíne, a Hortobágy – egy darab Ázsia. Ám e népi-ősi szereplők megformálásához a klasszikus ókor kellék-tára is hozzájárul. Ezt olvashatjuk a műben a gulyásbojtárról: „Lobogós ingujja végigcsúszott a karjain, olyan volt, mint azok az ógörög vagy római szobrok: a lószelídítők.” A *Sárga rózsá* főszereplői olykor népdalra fa-

kadnak, mintha ez volna az érzelmkifejezésük anyanyelve, s összetartoznak a térrel, amelyben élnek. A nemzeti ókor üzenetei ők a modern világban.

Azt írja nevezetes turizmuselméleti könyvében Dean MacCannell, hogy „a modernnek szerint a valóság és az autenticitás máshol van: más történelmi korszakokban és más kultúrákban, tisztább, egyszerűbb életmódokban”.²⁵ Az újkoriak előbb a klasszikus ókorban pillantották meg ezt a másholt, később a nemes vademberek nemrég felfedezett kultúráiban, még később a szaporodó (nemzeti) antikvitásokban, még később az írástudatlan népben, ezzel egyidőben a Kelet kultúráiban. A klasszikus ókor modern felértékeléséhez éppúgy gyakran társult valamiféle kultúrkritikai szemszög és hevület (például Winckelmann vagy Rousseau esetében),²⁶ mint a nemes vademberek, a nemzeti ókorok, a nép vagy a Kelet normatív modellként való felmutatásához. A *nemzeti ókor*, az általam felsorolt esetekben, különösen Erdélyinél és Arany-nál, a kulturális egységesség és sajátlagosság időszak volt, s múltba vetített utópiaként előre kívánta jelezni a nemzet kívánatos, eljövendő egységességét, illetve az autark fejlődéshez való visszatérését. A klasszikus ókor mintájára készült nemzeti ókor *mítosz* volt – ám valójában nagyon is modern jelenség, sőt, talán az emlegetett szerzők leginkább modern eszméje.

Jegyzetek

E szöveg a XIV. Magyar Ókortudományi Konferencián elhangzott nyitóelőadás tanulmányváltozata.

- 1 Radnóti 1995, 229–230.
- 2 Vö. Smith 1996, 14.
- 3 Ezen hamisított ócseh mű hatására írta Arany János *Naiv eposzunk* című tanulmányát.
- 4 Honour 1991, 56.
- 5 Vö. Ritoók 2019, 94 skk.
- 6 Vö. az alábbi interjúval: <https://www.e-ir.info/2013/09/03/interview-anthony-d-smith/>
- 7 Anttonen 2005.
- 8 Toldy 1851, 40 skk.
- 9 Erdélyi 1986b, 53.
- 10 Korompay 1998, 211. Lásd még: 203.
- 11 Kállay 1823, 3. Az etnográfia ekkoriban egy nemzet/nép sajátos, eredeti jellemzőinek a tudományát jelentette.

- 12 Kis 1824, 86–87.
- 13 Mint Mikos Éva írja, a néprajztudomány az 1970-es években vált le véglegesen az „ősi mítoszról”. Lásd Mikos 2013.
- 14 Erdélyi 1985, 79.
- 15 Erdélyi 1986b, 53.
- 16 Most 2006, 41.
- 17 Vö. Takáts 2012, 49.
- 18 Arany 1968, 204.
- 19 Például innen: Erdélyi 1986a, 64.
- 20 Arany 1982, 180.
- 21 Kelevéz 2011.
- 22 Ugyanakkor érvelni lehet amellet is, hogy a *Keveháza* ossziáni ihletésű alkotás: Ruttkay 2018, 100.
- 23 Takáts 2017, 133.
- 24 Erdélyi 1986c, 116.
- 25 MacCannell 1989, 3. Idézi Anttonen 2005, 33.
- 26 Radnóti 2010, 64.

Bibliográfia

- Anttonen, P. J. 2005. *Tradition through Modernity. Postmodernism and the Nation-State in Folklore Scholarship*. Helsinki.
- Arany J. 1968. „Naiv eposzunk”: *Arany János válogatott prózai munkái*. Budapest, 194–204.
- Arany J. 1982. *Leveleskönyve*. Szerk. Sáfrán Gy. Budapest.
- Erdélyi J. 1985. „Naplójegyzetek magyarországi utazása alatt”: *Úti levelek, naplók*. Budapest, 70–81.
- Erdélyi J. 1986a. „Egypár korszerű szó nemzeti zenénk ügyében”: *Erdélyi János válogatott művei*. Budapest, 63–65.
- Erdélyi J. 1986b. „Népköltészetéről”: *Erdélyi János válogatott művei*. Budapest, 45–59.
- Erdélyi J. 1986c. „Magyar népdalok”: *Erdélyi János válogatott művei*. Budapest, 69–120.
- Honour, H. 1991. *Klasszicizmus*. Budapest.
- Kállay F. 1823. „Magyar régiségek nyomozása”: *Tudományos Gyűjtemény* 7, 3–38.
- Kelevéz Á. 2011. „A leghomerosibb zamatú költemény (Babits jegyzéke a *Keveháza* és az *Íliász* párhuzamairól)”: *Irodalomtörténeti Közlemények* 115/1, 43–92.
- Kis J. 1824. „A régiség tudománya”: *Tudományos Gyűjtemény* 7, 86–94.
- Korompay H. J. 1998. *A „jellemzetes” irodalom jegyében*. Budapest.

- MacCannell, D. 1989. *The Tourist: A New Theory of the Leisure Class*. New York.
- Mikos É. 2013. „Hiányzó hősköltészet – amatőr műltszemlélet. Folklorisztikai tanulmány a tudományos dilettantizmusról”: *Ethno-lore. Az MTA Néprajti Kutatóintézetének Évkönyve*. Budapest, 197–234.
- Most, G. W. 2006. „Filhellénizmus, kozmopolitizmus, nacionalizmus” (ford. Böröczki T.): *Ókor* 5/1, 39–43.
- Radnóti S. 1995. *Hamisítás*. Budapest.
- Radnóti S. 2010. *Jöjj és láss! A modern művészetfogalom keletkezése. Winckelmann és a következmények*. Budapest.
- Ritoók Zs. 2019. *Homéros Magyarországon*. Budapest.
- Ruttkay V. 2018. „»Már akár igazi akár ál.« Az Osszián és a naiv eposz problémái”: Csonki A. (szerk.): *Rejtőzködő Kalliopé. Tanulmányok Arany János Naiv eposzuk című írásáról*. Budapest, 65–101.
- Smith, A. D. 1996. „Az »aranykor« és a nemzeti újjáéledés”: *Café Babel* 6/19, 11–26.
- Takáts J. 2012. „Politikai nyelvek a Nemzeti hagyományokban”: Főrizs G. (szerk.): *Szívből jövő emlékezet. Tanulmányok Kölcsey Ferenc Nemzeti hagyományok című írásáról*. Budapest, 39–52.
- Takáts J. 2017. „A Buda halála politikája”: Cieger A. (szerk.): „*Hazám tudósi, könyvet nagy nevének!*” Arany János pályájának művelődéstörténeti olvasatai. Budapest, 131–151.
- Toldy F. 1851. *A magyar nemzeti irodalom története*. Pest.